

0.1. Mi a vers? Vagy tágabb kontextusba helyezve, a kérdés feltehető úgy is: mi egy sajátos típusú szöveg — hogyan férhető hozzá a tudományos megismerés számára? Horváth Iván vállalkozása, hogy három különböző, sőt összeegyeztethetetlen módszerrel (megismerési mód segítségével) vizsgálja a verset, érdekes és tanulságos kísérlet lehet, ha nem is a kérdés megválaszolására, de egyfajta közelítésre. Tudományelméleti szempontból fontos a bevezető figyelmeztetése, miszerint nem egyszerűen csak a módszerek másságáról van szó: „egy módszerrel egy, más módszerrel más tárgyat vizsgálunk” (12). Más módszer más tárgyat jelöl ki: más-más veszemlélethez is vezet. (S amit a szerző nem említ: valószínűleg más és más lesz az egyes elméleti megközelítések célja is.)

0.2. Horváth Iván szerint az általa bemutatott három módszer együtt vezethet el a vers irodalomtudományi megismeréséhez. Bár a három elmélet kizárja egymást (14), a könyv mintha azt sugallná: együtt valamiféle rendszert, egységet alkot(hat)nak. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy vajon növelhető-e az egyes részterületek száma, vagy esetleg más, kompatibilis módszerekkel felcserélhető-e; másrészt, mivel az egyes elemzések más-más hozzáállást, gondolkodási paradigmát követelnek, hogyan alakítható ki a segítségükkel mégis valamiféle egységes kép. (A szerző a könyv végén a végtelen (?) ciklikus vizsgálati módot javasolja, de ha az egyes módszerek más-más paradigmát jelentenek, nem tudom, miféle *metaparadigma* az, ami képes összekapcsolni nemcsak a látásmódokat, de az általuk kijelölt verseket is, hiszen mégiscsak van olyan, amit *A vers*nek nevezünk.)

0.3. Az első, Horváth Iván által transzcendensnek nevezett vizsgálat tárgya a költemény: a szöveg *tartalma*, jelentése, *mondanivalója*; a második, nyelvészeti elemzésé egy „nyelvi egyetemesség” (13) a szöveg formája, nyelvi anyaga; a harmadik, történeti vizsgálódásé pedig az irodalmi mű, a mindenkori irodalmi intézmény terméke, egy sorba illeszkedő részek halmaza. A könyvet gazdag bibliográfia és egy névmutató zárja.

1.1. A tanulmány a három módszernek megfelelően tagolódik három részre. Az első (15—48) a költészettanról mint egyfajta versmegközelítési módról beszél. A szerző által transzcendensnek nevezett költészettant Marót Károly és József Attila vers-, illetve költői nyelvfelfogásán keresztül szemlélteti. Marót szerint a költészet „egyén és közösség összeműködéséből születik” (17): így tehát bizonyos értelemben minden vers *köz-költészet*; a népköltészet és a *műköltészet* is. Horváth Iván Szilágyi János György bírálata, illetve saját meglátása alapján próbál egy olyan határozottabb közköltészet fogalmat kialakítani, mint amilyen köz(össégi) költészet volt például Stoll Béla szerint a XVII. századi kéziratosa dalköltészet, vagy a Voigt Vilmos és mások által jellemzett népszerű, *félig-irodalom*. Horváth Iván ezek alapján a közköltészet bizonytalan elnevezés helyett a *populáris regisztert* (22) ajánlja, megkülönböztetve az arisztokratikustól: ilyen volt szerinte a Balassi előtti virágének-költészet.

1.2. Horváth Iván szerint Marót fogalomhasználatát érthetőbbé teszi bölcseletének megvizsgálása, amely vallásos gondolkodóhoz áll közel: gondolataiból egy elveszett aranykor normája bontakozik ki. József Attila költészetfelfogása sokban rokonítható Marótéval, bár a közvetlen hatást eddig nem sikerült kimutatni. Horváth kiemeli József Attila változó transzcendentális közösségeszméjét mint költészettan-felfogásának alapját — s ehhez köti a fejezetvégi „tanulságot” is: minden transzcendentális-platonista, kraty-

losi nyelvfelfogású nézet a költészetet tekinti az emberiség anyanyelvének, az aranykor beszédmódjának; azonban hogy *mi* ez a transzcendencia, annak kimondása nem az irodalomtudomány feladata.

2.1. A második rész (49—138) a versről mint a nyelvészet tárgyáról való gondolkodás történetét tekinti át. A formális versvizsgálatok egyik fő teoretikusa, Roman Jakobson szerint a párhuzamosság, az ismétlődés a költői nyelv egyik alapja: a költemény — elsősorban grammatikai — megfelelések és meg nem felelések hálózata (50). Ez a tétel már az ókori irodalomelméletben is felbukkan, de igazi kutatása csak a 18. században, Robert Lowth héber költészetbeli párhuzamosság-vizsgálatai nyomán indult meg. Az első Lowth-követők közt találjuk a magyar Földi Jánost, Csokonait, Batsányit és nem utolsósorban Aranyt, akinek verselméletét Horváth Iván részletesen ismerteti. Arany szerint a vers lényege a ritmus, a gondolatritmus, ami a „költői beszédet párhuzamos, ellentétes, haladványos tagokra szabdalja föl” (70). Ez a ritmus a költés közben működő, versritmust, hangritmust létrehozó mentális automatizmusok elnevezése, amik a mondattantól a hangokig szabályozzák a költői nyelvet — tehát Arany rendszere nem leíró, hanem generatív verstan.

Arany követője Greguss Ágost, Négyesy László, s valószínűleg az ő stilisztikai szemináriumára nyomán a *Nyugatosok* egy része; s ha csak közvetve, de hathattak Arany nézetei Lotz Jánosra és magára Jakobsonra is.

2.2. A szerző kiemeli a jelentőségét annak, hogy Arany egy nagyon mai problémára mutat rá: arra, hogy a leíró-osztályozó verstannal szemben csak egy generatív poétika lehet képes ábrázolni azt a kompetenciát, amivel új, *jó* versformákat teremthet a költő, illetve ezeket elfogadja a befogadó. A generatív nyelvelméleten alapuló első verstanok szerint az egyes nyelvek versrendszereinek generatív összevetésével létrehozható egy egyetemes verselmélet. Bár ez a törekvés ma már kicsit illuzorikusnak tűnik, de bizonyos eredmények mégsem vitathatók el az ilyen jellegű vizsgálódásoktól. A Chomsky-i kompetencia-performancia, illetve performanciális gátak fogalmakat felhasználva Horváth Iván megkísérli a vers, próza, illetve közbeszéd elkülönítését; majd ismerteti néhány lehetséges generatív versmondattani, illetve vershangtani elemzést.

2.3. A második rész harmadik fejezetében egy szintaxisra épülő metrika bontakozik ki, melynek alapművelete az inverzió és a permutáció. A fejezetvégi rövid összefoglalásban a szerző rámutat arra, hogy a szigorú formalizmus nem zárja ki teljesen a transzcendenciát: az elmélet anyaga és módszere lehet szorosan vett tudományos igényű, de a cél nem mindig az.

3.1. Az utolsó rész (139—204) témája az irodalomtörténeti versvizsgálat, ezen belül is a metrikai vizsgálódások. Horváth Iván szerint a tudományos irodalomtörténet-írás igényének jól megfeleltethető a metrikai egyezményeknek versek tömeges vizsgálatán alapuló kutatása (145). Az irodalomtörténet-írás tárgya sosem az egyes, megismételhetetlen vers, hanem mindig a „költői beszéd hagyománya” (145): az, amit az egyszeri voltuktól megfosztott versekből tudományosan leltárba lehet venni. Az irodalomtörténeti vizsgálódás számára csakis a vers megismételhető elemei férhetők hozzá: ennek legtisztább formái megvalósulásai a metrikai repertóriumok.

3.2. Ilyen repertóriumok készítésére már a hatvanas évektől történtek kísérletek, majd ezek hibáiból, hiányosságaiból tanulván, számítógép segítségével 1973-tól készül a Corpus Poeticarum, a minden nemzet minden verselési rendszerét tartalmazó leltár, amely sokrétű felhasználást tesz majd lehetővé. Ennek egy része lesz a régi magyar vers

repertórium: ennek felhasználásával próbál meg választ adni a szerző néhány verstani kérdésre. A szótagszám és a rimek, sőt a versszakok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a 16. századi magyar versre érvényes az egyféleség kedvelése, az *izoszábály*. Ennek eredetét a legtöbb kutató a finnugor párhuzamosság-kedvelésben látja; Horváth Iván azonban kimutatja, hogy nem kell feltétlenül honfoglalás előttinek tekintenünk a szótag-számláló versmintát, sokkal inkább származtatható középkori klerikus mintákból.

3.3. A harmadik rész utolsó három fejezete (188—204) a leltározó irodalomtörténet-írás kapcsán felmerülő gondolatokat fogalmazza meg. A számítógépes adatfeldolgozás, illetve a szövegek elektronikus tárolása a „bábeli könyvtár”-hoz, egy beláthatatlan mennyiségű írást tartalmazó világgönyvtárhoz vezethet: s ennek következményei nem minden kutató számára csak pozitívak. Az abszolút tudományosság eszménye az immanens vizsgálat: amit akár egy gép is elvégezhet, miközben nem zavarja meg az ember *hozzáértése*, amely többnyire a szövegbe abban benne nem lévő jelentéseket is belevisz. Hogy e leltárak ne maradjanak holt betűk, a szerző azt javasolja, hogy az irodalomtudomány az általa jelzett három módszert felváltva, ciklikusan használja: így lehetővé válhat akár egy Corpus Poeticarum jellegű hatalmas számítógépes repertórium átszellemítése is (196). E leltárak segítségével például létrehozhatók olyan permutációs, generatív versterek, mint amilyen Jacques Roubaud ófrancia verstanja, amely nemcsak azt mutatja meg, hogy miféle versszakformákat használtak az akkori költők, hanem azokat is, amiket kihasználatlanul hagytak.

4.1. Horváth Iván egyértelműen bizakodó: szerinte *van királyi út*: létezhet olyan módszer, illetve módszerek kombinálása, ami(k) segítségével a tudományos megismerés hozzáférhet a versekhez. Számomra a kérdés nem ilyen egyértelmű: az egyes elemzési módokkal nem biztos, hogy le lehet fedni minden versként elfogadott nyelvi alkotást; másrészt nem biztos, hogy az irodalomtörténetbe, illetve magába az irodalomtudományba nem tartozik bele a művek alkotóinak, illetve befogadóinak/kutatóinak története — azaz szerintem a valóban immanens (14) leltár, mégha az olyan tökéletes is, mint Pierre Ménard Don Quijotéja, mindaddig holt anyag, üres betű, amíg valaki értelmezni nem kezd: s talán a tudományos megismerés célja nem pusztá darabolás, hanem rendszeralkotás valamiféle megismerő cél érdekében; s nem biztos, hogy a tudományosság érvényét hatálytalanítjuk azáltal, ha beismerjük, hogy nem tudjuk, mit vizsgálunk, de tudjuk, hogy mit akarunk megtudni, és mit tudunk róla.

Farkas Edit

Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség

Literatura 1991. 2. 107 p.

Az MTA Irodalomtudományi Intézete folyóiratának ez a száma *Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség* címmel 1990. október 25—26-án megtartott konferencia előadásait teszi közzé. E nyolc, kitűnő szerzőktől származó, színvonalas tanulmányt tartalmazó tematikus kötet nagy nyeresége valamennyi szöveggel foglalkozó diszciplinának, különösen a nyelv- és irodalomtudományoknak.